

A MEZŐGAZDÁLKODÁS ALAKULÁSA JUGOSZLÁVIÁBAN

Írta: MALUSEV CVETKÓ

1. Bármely ország mezőgazdasági jellemzése bőséges statisztikai és történelemtudományi adatokat tételez fel. Ezek hiánya a jellemzés hiányosságát vonja maga után. Jugoszlávia esetében ezekkel az adatokkal nem rendelkezünk. A magyarázat: Jugoszlávia, mint az osztrák-magyar és török imperializmus foszlányaiból keletkezett új állam nem rendelkezik saját nemzeti multtal, az egyes nemzetek viszont a maguk imperialista uraik szolgátságában nem juthattak még ahhoz sem, hogy saját egyéni-nemzeti multjuk és jelenük jellemzésébe fogjanak, mégkevésbé voltak tehát abban a helyzetben, hogy egy, az összes délszlávok által lakott területet átfogó gazdasági, politikai és kulturális történet megírásába fogjanak. A központosítás és számos politikai szempont által befolyásolt hivatalos adatgyűjtés viszont mindenkor csak az egyes kormányintézkedések alkalmi alátámasztását célozta. Ennek következtében még a remélhetőnél is kevesebb adattal rendelkezünk Jugoszlávia birtokviszonyainak kialakulásáról, a termelés és a termelőeszközök fejlődéséről, a megművelés intenzitásáról, a kézi és mechanikai munkateljesítés arányáról, a talaj természeti tulajdonságairól, a földművelésből élő néprétegek osztályviszonyairól stb. Mindezeknek a fontos adatoknak az összegyűjtése a jövő nemzedékre vár.

Jugoszlávia mezőgazdaságát, mint a nemzetgazdálkodás főtényezőjét az Egyesülés óta már több jugoszláv közgazdász tette tanulmány tárgyává. Műveik azonban nagyon is magukon viselik alkotóik világnézetének bélyegét s így inkább nevezhetők eklektikus gyűjteményeknek, mint módszeres, rendszerező tudományos munkának. A módszereiben és beállítottságában idealista történelemtudomány a történelmi fejlődés főtényezőjének a gazdasági és politikai hatalommal rendelkező egyének, esetleg társadalmi csoportok tevékenységét tartja, nem pedig az összes társadalmi javak alkotóit, a széles néptömegeket. Orientációja így nem engedi, hogy a termelőerők és a társadalmi technika jelentőségét felismerje. Az ilyen rendszerű adatok tehát sohasem deríthetnek fényt a multból kialakult jelenre és a jelent kialakító multra. A délszlávok középkori gazdaság- és társadalomszervezete a hivatalos történelemtudományban ismeretlen fogalom, nem tesz említést a társadalmi áramlatokról vagy parasztfelkelésekről, a boszniai bogumilok pl. szerinte csak egyszerű szektáriánusok. Az újkor eseményei sincsenek tisztázva: nem ismerjük az első és második szerb felkelés mozgatóerőit, a kapitalizmusba sodródás adatait stb. Mindezek a hiányok azonban nemcsak a jugoszláv történelemírás és gazdasági kutatás jellemvonásai, kisebb-nagyobb mértékben megtalálhatók az összes polgári tudósoknál.

Ilyen körülmények között a jugoszláv mezőgazdasági viszonyok jellemzése csak hiányos lehet; pár példa azonban talán mégis nyújt némi magyarázatot a mai jugoszláv mezőgazdasági viszonyok könnyebb megértéséhez.

2. A török uralom hűbéri rendje sokban különbözött a középkori európai hűbéri államok agrár-jogi rendjétől. Az ozmán feudalizmus nem ismerte a jobbágy (földje és személye) feletti korlátlan rendelkezés jogát. Hasonlóképp a földbirtok felett sem rendelkeztek a hűbérurak tartós és örökölhető tulajdonjoggal, mert csak a szultán hadseregei fenntartásához szükséges eszközök előteremtése céljából megbízott magasrangú

kezelő tisztviselők voltak. A török hűbéri rend lényege szerint így liberálisabb volt az európai feudalizmusnál, ez azonban korántsem jelenti, hogy a széles néprétegek élete könnyebb lett volna mint Európában. Az örökös háborúskodások, csapatelvonulások, adó- és sarcgyűjtések, a hódítók erőszakos magatartása s a hadseregek rablásai évszázadokon át nyugtalanná tették az életet. A délszlávok ezrekre menő népdalainak 90%-a a török elnyomatásról és az elnyomottak hősi ellenállásáról tanuskodik. Ilyen körülmények között érthető, hogy az 1804-ben kitört szerb szabadságharc jelentékeny reformokat vitt be a felszabadított országrészek tulajdonviszonyaiba. A nemzeti felszabadulás magával hozta a paraszt gazdasági felszabadulását, a nagybirtok kisajátítása és felosztása pedig a kisbirtokos tulajdonrendet. Ez a tulajdonrend a családközösség szokásán felépített társadalomszervezettel együtt alapozta meg Szerbia demokratikus, szociális és politikai berendezkedését.

3 Egy csaknem teljesen agrárállamban, amilyen Jugoszlávia is, a lakosság szükségletei a föld terméséből nyernek kielégítést, részben a termékek felélése, részben azok eladása révén. Jellemző erre nézve a következő mult század közepéről származó statisztika:

Akinek	0—1	hektár földje van	termékei	89	%-át feléli,	11	%-át eladja
„	1—15	„	„	79	„	21	„
„	15—30	„	„	74	„	26	„
„	30—50	„	„	60	„	32	„
„	50—70	„	„	59	„	41	„

Ez a statisztika első tekintetre kissé érthetetlen: a 70 hektár föld tulajdonosa termékeinek csak 41%-át adja el, holott a négyszer kisebb területtel rendelkező tulajdonos, akinek termése így legalább négyszer kevesebb, még mindig el tud adni 20%-ot a termésből? Nincs t. i. magyarázat arra, hogy a 70 hektár birtokosa miért fogyasztja el termékeinek csaknem 60%-át, mikor nyilvánvaló, hogy 70 hektár föld termése egy család szükségletének fedezéséhez túlsok. A kérdés a délszlávok sajátos társadalmi berendezkedésében, a *zadruga* néven ismert családközösségekben lel magyarázatot. A zadrugában sokszor egészen elágazó családok, rokonságok tömörülnek, amelyek egy családként élve az összes termékekben kollektivistikusan részesednek. Így pl. ha a statisztika kimutat egy 70 hektáros föllbirtokot, az nem egy család, mégkevésbé egy személy tulajdona, hanem egy több családból álló zadrugáé. A kapitalizmus terjeszkedésének azonban ez a primitív társadalmi forma nem tud ellenállni. A kapitalizmus sajátosság jogi rendje nem tűri, meg a magántulajdon szempontjából zavaros zadruga-tulajdon fogalmat, fellépése „tabularása”-t követel ezekben az alapvető fogalmakban.

A még száz év előtti Szerbia agrárgazdálkodása igen primitív. A fakapa használata korántsem ritka. A nép termelő tevékenysége az állattenyésztésben merül ki. A nomádgazdálkodásról az agrárgazdálkodásra való áttérés folyamata párhuzamosan a tőke előnyomulásával indul meg. Az agrárgazdálkodásra legelőbb azok a területek térnek át, amelyek az ország központjával, a fővárossal szerves összeköttetésbe jutnak. Az uzoratóke is itt lép fel a leghamarabb, s később az uzoratóke elleni szervezkedés, a szövetkezeti mozgalom is innen indul ki. Az uzoratóke csak ott léphet fel, ahol a pénzsükség nagy. Ez meg is volt, mert a családközösségből kikapcsolódó, önállósuló új gazdasági egyedek, az egyházaspár családok megalakulása sok beruházást, saját élő és holt agrár-inventárt igényel. Az ehhez szükséges pénzeszközök előteremtése azonban csak a meglévő állatállomány csökkentésével érhető el. Megindul tehát az általános állateladás, amely 50 év alatt a 100 lakosra eső állatállományt

a felénél kevesebbre csökkenti.

100 lakosra esik	1859	1869	1890	1900	1910
LÓ	12.9	10.1	7.5	7.4	6.1
Szarvasmarha	73.9	60.9	37.9	38.5	32.2
Sertés	163.7	106.1	42.0	38.5	22.5
Juh	220.3	220.2	137.1	122.8	130.8

Hogy ez később mennyire kárára volt magának a mezőgazdaságnak, bizonyítják a következő számok: 1866-ban 100 család közül 60-nak volt 1 pár ökre, 1900-ban már csak 32, viszont 1910-ben 22 családnak. Az egy pár ökörrrel rendelkező családok száma tehát 45 év alatt egyharmadára apadt.

Nem szorul külön bizonyításra az sem, hogy az állatállomány ekkora csökkenését nem a belföldi, hanem a külföldi piac tette lehetővé. Szerbia gazdasági életében a belföldi piac csak azt a szerepet játszotta, amit a csap játszik a csapravert hordón. Az európai kapitalizmus Szerbiába is csakugy, mint a világ minden országába azért hatolt be, hogy az országot csapra verje és minden értékét, minden természeti kincsét kiszivja és piacra dobja.

Ilyen erővel szemben mit értek Obrenovics Milos, Szerbia akkori uralkodójának, ép' az idén százéves parasztvédelmi intézkedései, melyek szerint a ház, 2 ökör és 1 tehén nem árverezhetők el az uzsoratóke követeléseivel fejében. Mit ér az az egy évvel később kiadott kamatmaximáló rendelkezés, ami az uzsoratóke által követelt 100%-os évi kamat ellenében 12% kamatot irt el? A zaduga felbomlásának következményeképpen szaporodó törpebirtok apró kölcsönökre utalt, ezek viszont a nagy kereslet folytán drágák. A kisbirtokos a kölcsön felvételekor úgy gondolja, hogy azt lejártakor (pl. aratás után) vissza tudja fizetni, a közterhek és más kötelezettségek lerovása után azonban erre aligha kerülhet sor. A primitív eszközökkel folytatott primitív gazdálkodás eredménye sovány. Ezért sokan évekig fizetik a magas uzsorakamatot, ami végül is az utolsó „1 ház, 2 ökör és 1 tehén” rendszeréhez vezet. Miután a hitelen keresztül való kizsákmányolás nem csak gyakori, hanem egészen nyílt formát ölt s a kizsákmányolás egyetlen típusává válik, osztályharc áll elő, mely mindaddig tart, míg az „1 ház, 2 ökör és 1 tehén” általános társadalmi jelenség nem lesz. A parasztságban még kísért a zaduga közösségi szelleme és szervezkedéssel próbál ellenszegülni. Ezek eredménye az 1894-ben megindult s a még ma is jelentékeny szerepet játszó földműves-szövetkezeti mozgalom, amely az egyén elégtelen gazdasági erejét szervezés által próbálja emelni. A társadalmi rend azonban magához idomit minden keretében létesült intézményt s így a lényegében ellentétes szövetkezeti mozgalom, mely az egyéni célkitűzésekkel és az egyéni törekvésekkel nem fér össze, hanem az egyéni cél helyett kollektív célt, egyéni érdek helyett kollektív érdeket képvisel és nem a profit megvalósításán, hanem megszüntetésén fáradozik, soha nem is jut hatékony politikai szerephez.

Közben az uzsoratóke annyira akumulálódik, hogy az elszegényedett parasztságnál, különösen az Obrenovics-féle óvintézkedés miatt képtelen eredményesen elhelyezkedni. Ezért a városokba igyekeznek, hogy a „fényes” mult ellenére „tisztességes polgári” haszonnal is megelégedjen és az ipari vállalatokba helyezkedjen el. De nem nagy sikerrel, mert az anakidején mindenféle kedvezményekkel becsalogatott külföldi tőke már javában épít cukor-, cement-, vas- és sörgyárakat, bányákat nyit és vasuti meg villamos sineket rak le, a nagy külföldi bankházak fiókjai minden valamirevaló ipari és kereskedelmi vállalkozást finanszíroznak.

4 . A török uralom levetése és a hűbéri rend eltörlése azonban nem történt meg az egész szlávokkal telepített területeken. Bosznia-Hercegovinában, Délszerbiában, Dalmáciában, Horvátországban, Szlavóniában, Vajdaságban és Szlovéniában egészen az Egyesülésig a legkülönbébb tulajdon és jogviszonyok vannak érvényben, amelyeket csak most foglalnak némi egységes rendszerbe. Sajnos nincs adatunk valamennyi ismeretetésére és csak pár jellemző adalék közlésére szoritkozunk.

Jellemzőek pl. az 1910-ben lefolytatott Bosznia-Hercegovina-i népszámlálás egyes adatai, melyek szerint Bosznia-Hercegovinában 1910-ben volt:

Jobbágytartó (bég)	10463	A lakosság	3.69%-a
Nagybirtokos	4281	„	1.51%-a
Szabad paraszt	136854	„	48.33%-a
Jobbágy	79677	„	28.15%-a
Javarészt szabadparaszt	14453	„	5.10%-a
„ jobbágy	16963	„	6.00%-a
Egyéb földművelő	20450	„	7.22%-a

Ezek szerint tehát még 1910-ben is a lakosságnak csak 60%-a rendelkezett szabadon földjével, míg 40% jobbágy sorban él.

Még érdekesebb azonban ugyanezen népszámlálás vallási adalékai:

	Muzulmán	Gör. kel.	Katli.
Jobbágytartó (bég)	85.2%	9.4%	4.9%
Szabad paraszt	56.6%	25.9%	16.8%
Jobbágy	4.6%	73.9%	21.5%

Ezek a számok hiven tükrözik a török feudalizmus évszázados uralmát. A jobbágytartók 85%-a muzulmán, a jobbágyok 95.4%-a viszont keresztény, és a szabad parasztok körében is a muzulmánok vannak túlsúlyban.

A Dalmáciát jellemző félféudális „colonat-rendszer” a mezőgazdasági terület és lakosság 40%-a felett uralkodik. A birtokos és a „colon” (telepes, zsellér) hierarchikus társtulajdonosok, akik a természetesen szabályosan osztozkodnak, bár a föld megművelésének összes terhei a „colont” illetik.

Horvátország-Szlavóniában az összes birtokok 70%-a 10 holdnál kisebb, viszont 209 nagybirtokos a megművelhető terület 1/5 része felett rendelkezik. A 406264 törpebirtokosnak összesen cca 2.000.000, az 1139 nagybirtokosnak pedig 310.000 holdja van.

A Vajdaságban a megművelt terület 70%-án 5–100, 23.5%-án 100–1000 és 6.5%-án 1000 holdon felüli birtokok vannak.

Ószerbiában cca 2.000.000 hektár területen 293.000 kisbirtok van és csak 3 birtok van 300 hektáron felül.

5 Jugoszlávia egyes összetevő országrészeinek 1918 előtti birtokviszonyai tanulmányozása érzékelhetővé teszi azt a zűrzavart, ami ezek tulajdonviszonyaiban s ebből eredő társadalmi berendezkedéseikben uralkodott. Elképzelhető az itt lejátszódó felfordulás 1918-ban, amikor úgy az osztrák, mint a török imperializmus megbukott. E területek népei úgy érezték, hogy a politikai járom: levetésének öröme csak akkor indokolt, ha azt egy gazdasági ujjászületés követi. Ezt az érzést sok történelmi tényező készítette elő és váltotta ki. (Az évtizedeken keresztül folytatott imperialista ellenes jugoszláv nemzeti propaganda, a törökök és a Monarchia ellen harcoló Szerbia hadi sikerei, aminek magyarázata Szerbia belpolitikai stabilitásában keresendő, a boszniai agrárkérdés megoldatlansága stb.)

Mikor a Monarchia déli részein a tényleges ex-lex beállt, a parasztság szegényebb rétegei hullámszögbe jöttek. Az egyidejűleg lejátszódó események gyors és hatékony beavatkozást követeltek. E célból egy okos megoldáshoz folyamodtak: a nemzeti felszabadulást az idegen urak nagybirtokainak szétrombolásával biztosítani, a földet a mozgolódó tömegeknek felosztani, a gyulékony agrár szegényből konzervatív, lojalis kisbirtokost formálni. Ez a terv különben is a legkisebb ellenállás irányába hatott. Elsősorban ezek jellemzik az agrárreformot.

De még ez az agrárreform is elveszett a pártharcok, a politikai szempontok s a bürokrácia utvesztőjében. A magyar forradalom leveretése erősen lehangolta a környező mozgalmakat s a rövidesen beálló gazdasági fellendülés is bódítólag hatott. A tömegek aktivista hangulatának elmúltával az agrárreform kérdése inkább belső adminisztrációs ügy, mint a beígért kisbirtokrendszerbe való feloldódás.

Bár a zagrebi Nemzeti Tanács már 1918 nov. 26-án kimondta az összes hűbéri előjogok törlését és a nagybirtokok felosztását, bár az 1919. II. 25-én kiadott agrárreform-előkészítő törvény ezt a határozatot szövegről megismétli, sőt az új ország egész területére érvényesíti, mégis az agrárreformra vonatkozó konkrét rendelkezéseket tartalmazó törvény csak 1931 jun. 19-én jelenik meg az 1918–19 évek tömegmozgalmai által követelt módozattal élesen ellenkező szellemben.

Az alkalmi Nemzeti Tanácsok által kikövetelt 1919-es agrárreform előkészítő-törvény kimondja a 100–500 holdon felül bérbeadott vagy megműveletlen nagybirtokok felosztását, de a károsult földbirtokosoknak törvényesen megállapítandó kártérítést helyez kilátásba, a földosztásban a földnélküli földmunkások, elsősorban a hadiözvegyek, hadiárvaik, hadirokkantak, továbbá a frontharcosok és az önkéntes frontharcosok (*dobrovoljacok*) részesülhetnek. A törvény azonban nem állapít meg sorrendet e bő felsorolásban, ami később meglehetősen sok bajt okozott.

Az 1921-ben kelt u. n. *vidovdani* alkotmány hasonlóan rendelkezik, azzal a különbséggel, hogy előírja a telepítési irányelveit. Ezek szerint a telepítés elsősorban a szabadon szervezkedő telepés-szövetkezetek útján történik. A szövetkezetek kötelesek az eredményes megműveléshez szükséges leltárról gondoskodni.

1922 máj. 20-án ugyancsak több agrárreform vonatkozású törvény jelenik meg. Ezek a „végleges kiosztásig” négyévi bérbeadást irnak elő, hogy ezalatt megállapítást nyerhessen a tulajdonos és az, hogy a törvényes előírásokat pontosan betartották-e.

Ezek a törvények a gyakorlatban a miniszteri utasítások és rendeletek révén lassan odailleszkedtek a kialakuló viszonyokhoz, de az agrárreform ténye mindaddig nem talál tényleges kifejezésre, míg maga az egész állami életet gyökeresen reformáló diktatura hozzá nem fog az elintézéséhez.

Az 1931 jun. 19-én napvilágot látott „agrárreform-likvidáló törvény” véget vet az ideiglenes állapotoknak és a nagybirtokok nagyobb részének felosztását, kisebb résznek pedig a nagybirtokosok tulajdonába való visszaállítását írja elő. Megszabja a „nagybirtok” fogalmának kritériumát, mely szerint az az ország egyes részeinek „földszükséglete” szerint 87–870 kat. hold között váltakozhat. Dalmáciában pl. 87 hold már nagybirtoknak számíthat, míg a Vajdaságban „a kisebb földszükség miatt” 870 hold is egy tulajdonos birtokában maradhat. Említésre méltó még az az intézkedés, mely szerint a maximumnál nagyobb birtokok is, mintagazdaságként, megmaradhatnak. Az 1928-ban kelt dobrovoljac-törvény értelmében a dobrovoljacok (önkéntes frontharcosok, akik külföldről

siettek a haza felszabadítására) — a haza elismerése jeléül — ingyen kapják a kiosztott földet, viszont az 1931. törvény szerint az összes többi agrárreform érdekeltek a tulajdonosoknak meglehetősen magas kárpótlást kötelesek fizetni. Ez a fizetés a Privilegizált Agrár Bank kötvényeivel 20 éves részletekben történik, a kötvényeket pedig a bank az összeg betáblázása és 5% kamat mellett bocsájta az érdekeltek rendelkezésére.

A V E M A R I A

Irta: DERZSI MIHÁLY

— Áhá, hát mégis itt vagy? Hurokra kerültél, mi? Azt hitted, nem tudja meg senki? Kopogni éjjel a csendőrök ablakán, hogy kimássz a bajból? Te szuka! Ismerjük a nótádat. Legényekkel hemperegni a bokrok alatt s ha nő a has: bő szoknya, — mi? Aztán ha a porontyot kilökted, köd előttem, köd utánam. Mit csináltál a gyerekekkel? Megölted! Egy emberiéletet! Itt rothadnak el a csontjaid a börtönben. Az óra alá vele!

Jancsi éppen a paszulyt kapálta a kertben, a fogházigazgató ablaka alatt és mindent hallott. És egy ilyen nagy ujságot, hogy hallgathasson el? Csak nem tartja a begyiben. Először a kovácsnak sugta meg, azután a seprűsnek és öt perc múlva már az egész börtön tudta az egészet.

A cipész, akit Csiszliknek hívtak, ragyogott, mint valami kipuccolt csizma.

— Kisasszony? Szóval madmazell. Bejött a gyöngyvirágom egy kicsit pihenni.

— Nem rossz, pont ma, Szűzmária napján.

Ebben a kis vidéki börtönben nem voltam otthon. A fogadókcocsira vártam, hogy tovább vigyen. Ám a rabtestvérekkel az ember hamar megbarátkozik. Bementem borotválkozni a kosárfonóba, lustálkodtam egy kicsit, míg a fegyőr urak eszébe jutottam. Itt is bűdös, de mégis csak jobb, mint a bolhaszekrényben és legalább van kivel beszélgetni. Mikor azonban a kisasszonyról befutott a hír, a műhely menten kiürült. Mindenkinek akadt valami sürgős dolga: egyik a konyhába vitt egy csajkát, két hete hevert már itt, a másik a kovácsműhelybe kellett, hogy menjen, a harmadiknak hasmenése volt, szóval mindenki szaladt kukucskálni az óra alá, hogy miféle kisasszony jött rablevest kanalazni.

És csakugyan, a kisasszony az óra alatt áll. Haja városiasan fésült, orra vörös és duzzadt a sirástól. Hóna alatt ujságpapirba göngyölt szegénység. Szeme bandsal egy kicsit és ugrál, mint az ijedt egérke. A rőt-bajuszú kulcsos rátapasztotta a szemét: keresi, mi van a fakó bluz alatt. A disznó! És a lány feje felett az órában kettyen a másodperc, mint köröm alatt a tetű. Kettyen és kettyen és nem fogy el. A nagymutató kövér ujjá elmácsolja az órákat a számlapon, hogy a tömlőcórának nyoma ne maradjon.

A keresztviz alatt egyszer áll az ember életében. Ez alatt az óra alatt kétszer. Egyszer, mikor a börtönbe jön, másodszer, mikor kimegy.

Két nagy ut keresztvézése felett lóg.

Jobbra a sarkon egy agyonrácigált sárga ajtó. Rajta tul a szabadság. A mi vidám vagy elsirt, betelt vagy éhes, a mi gazda- és szolga-, a mi távoli, nagy, hűtlen, édes szabadságunk. Hej-hej! Balfelől a börtön. Nincs mit beszélni róla, mindenki tudja mi ez.